

Mariola Chomczyńska-Miliszkiewicz

Kształcenie u studentów kierunków nauczycielskich umiejętności nawiązywania twórczych relacji nauczyciel-uczeń za pomocą elementów treningu interpersonalnego i metod aktywizujących

Studia Pedagogiczne. Problemy Społeczne, Edukacyjne i Artystyczne 2, 113-122

1987

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Mariola Chomczyńska-Miliszkievicz
Instytut Pedagogiki UMCS w Lublinie

**KSZTAŁCENIE U STUDENTÓW KIERUNKÓW NAUCZYCIELSKICH
UMIĘJĘTNOŚCI NAWIĄZYWANIA TWORCZYCH RELACJI NAUCZYCIEL-UCZEN
ZA POMOCĄ ELEMENTÓW TRENINGU INTERPERSONALNEGO
I METOD AKTYWIZUJĄCYCH**

1. Wprowadzenie

Większość zadań dydaktycznych i wychowawczych realizowana jest w toku bezpośredniego kontaktu wychowawcy i wychowanka, nauczyciela i ucznia. O jakości tego kontaktu decydują procesy psychologiczne, będące wypadkową zachowań i postaw wychowawcy i wychowanka. Psycholodzy i pedagodzy wysuwają szereg postulatów odnoszących się do pracy z drugim człowiekiem, widząc w bliższych i głębszych kontaktach ważną determinantę autentycznych i znaczących oddziaływań wychowawczych.

Sprawne funkcjonowanie w roli nauczyciela wymaga obok wiedzy przedmiotowej i umiejętności dydaktycznych szeregu praktycznych umiejętności psychologicznych. Konieczne jest więc poszukiwanie takich sposobów kształcenia nauczycieli, które uwzględniłyby również optymalizowanie tego rodzaju umiejętności. Oddziaływanie to miałooby na celu uformowanie postaw i umiejętności niezbędnych do współpracy i współżycia z innymi ludźmi, co wiąże się zwłaszcza z przynależnością do różnego rodzaju grup i społeczności oraz z uczestnictwem w ich działalności. Zakres znaczenia tych umiejętności wykracza daleko poza obręb instytucji szkoły, - ale na jej terenie są one szczególnie istotne, stanowiąc warunek efektywnego realizowania zadań wychowawczo-dydaktycznych. Stąd też celem tego artykułu jest refleksja nad użytecznością metody treningu interpersonalnego i metod aktywizujących w procesie interpersonalnego kształcenia zawodowe-

go nauczycieli, a także prezentacja konkretnych przykładów zastosowania tych metod w realizacji programu pedagogiki.

Idea treningu interpersonalnego, który można określić jako specyficzną formę uczenia się umiejętności związanych z kontaktami i stosunkami interpersonalnymi, opartą na osobistych doświadczeniach, liczy sobie w skali światowej blisko 40 lat. Zrodziła się ona w środowisku nauczycielskim w USA w 1946 roku na seminarium przedstawicieli nauk społecznych. Odkrycie możliwości organizowania grup treningowych jako narzędzia w procesie uczenia się stało się impulsem do organizowania zgrupowań poświęconych już wyłącznie analizie tego, co dzieje się między ludźmi w małej grupie. W roku 1947 w Bethel założono National Training Laboratories /Krajowe Laboratorium Szkolenia dla Rozwoju Grup/ - instytut, który odgrywa wiodącą rolę w ruchu treningowym w USA do dziś. W ciągu swej blisko 40-letniej historii trening interpersonalny, który wyrósł z teorii K. Lewina i z behawiorystycznej teorii uczenia się, zasymilował szereg innych koncepcji oddziaływań na psychikę jednostki i procesy grupowe. Duży wpływ na jego kształt miały systemy psychologiczne i filozoficzne, jak: psychoanaliza, egzystencjalizm, elementy wschodnich systemów filozoficznych i psychologia humanistyczna, a przede wszystkim poglądy i działalność C. Rogersa /K.W. Back 1972/.

W Polsce trening interpersonalny ma zaledwie około 15-letnią tradycję, a zasługi w jego rozpowszechnieniu przypadają J. Mellibrudzie.

2. Problem specyfiki treningu interpersonalnego dla nauczycieli

Pierwszą próbę zaadaptowania treningu interpersonalnego dla celów doskonalenia zawodowego nauczycieli podjęto w 1976 roku w Instytucie Kształcenia Nauczycieli w Warszawie z inicjatywy Zespołu Psychospołecznych Problemów Nauczyciela.

Treść i zakres pojęcia „umiejętności psychologiczne nauczyciela” zostały określone w programie: „Trening interpersonalny dla nauczycieli” /Program treningu ..., 1976/. Umiejętności te dotyczą następujących aspektów kontaktów między nauczycielem a

uczniem:

1. poznawanie i wzajemne rozumienie między wychowawcą a wychowankiem oraz grupą, w której funkcjonuje,
2. tworzenie klimatu wzajemnego zaufania, bezpieczeństwa i szacunku,
3. wywieranie wpływu i pomaganie,
4. rozwiązywanie problemów i konfliktów.

Poziom umiejętności psychologicznych nauczyciela wyznacza stopień, w jakim stwarza on warunki sprzyjające realizacji celów wychowawczych /stymulowanie rozwoju osobowości wychowanków/ oraz dydaktycznych /rozwój sfery poznawczej uczniów/. Umiejętności te dotyczą głównie czynności komunikowania się z innymi ludźmi /np. słuchanie innych, reagowanie na przejawy sympatii i niechęci ze strony innych ludzi, zadawanie pytań, wypowiadanie prośb i poleceń, ocenianie, wyrażanie emocji i uczuć/, współpracy i współdziałania, rozwiązywania problemów, odgrywania różnych ról.

Umiejętności te posiadane przez różne osoby w różnym stopniu - często niezależnie od wieku, zawodu i wiedzy - są produktem osobistych doświadczeń człowieka. W przypadku nauczycieli uznawane są często za miarę „talentu pedagogicznego”. Przekonania takie rodzą się w dużej mierze z faktu, że doskonalenie i kształcenie tych umiejętności odbywa się w zasadzie poza kontrolą instytucjonalnego kształcenia nauczycieli, którego program nie przewiduje systematycznych, celowych działań zmierzających do optymalizacji umiejętności psychologicznych nauczyciela. Nauczycielowi stawia się wysokie wymagania w zakresie jego funkcjonowania w stosunkach interpersonalnych, widząc w tym, i słusznie, gwarancje skuteczności jego oddziaływania. Wymienia się całe listy jego pożądaných cech, konstruuje się całe modele osobowościowe; wymaga się od niego, aby umiał wpływać, rozumieć, pomagać, rozwiązywać problemy itp., chociaż się tego nie uczy nawet w elementarnym zakresie.

Zastanowienia wymaga, co powinno być przedmiotem doskonalenia w trakcie wychowania interpersonalnego nauczycieli, jakie właściwości relacji między wychowawcą i wychowankiem oraz cechy zachowania nauczyciela /wychowawcy/ będą sprzyjały zaspokajaniu potrzeb partnera, jego dobrego samopoczucia, bezpieczeń-

stwa, stymulowaniu jego uzdolnień, zainteresowań, aspiracji itp.

W wyżej wymienionym programie treningu dla nauczycieli uwzględniono jako istotne następujące właściwości relacji nauczyciel-uczeń /Program treningu..., 1976/: autentyczność, zaufanie, świadomość wpływu, akceptacja, współdziałanie, pełny kontakt, empatia, dwukierunkowa komunikacja, konkretność. Prezentowanie tych właściwości w kontakcie z wychowankami jest właśnie wyrazem umiejętności psychologicznych nauczyciela.

Dla nauczyciela ważnym zadaniem byłoby zarówno rozwijanie własnych umiejętności psychologicznych, jak i zwiększanie trafności diagnozowania ich stanu u siebie. Poszukiwania w rodzaju: uważnego przyjrzenia się własnym kontaktom z ludźmi, temu jak inni nas widzą i jak reagują na kontakt z nami nie są chyba zbyt częste i kojarzą się ludziom z pewnym ryzykiem i napięciem. Na terenie szkoły funkcjonuje poza tym wiele stereotypów i schematów socjokulturowych. Są to różnego rodzaju uwarunkowania ekologiczne, społeczne, wychowawcze, intelektualne, emocjonalne, czy wreszcie uwarunkowania związane z naszą strukturą somatyczną. Nauczono nas np. nie okazywać własnej słabości i bezradności, przez cały czas się kontrolować, nie ujawniać ekstremalnych ustosunkowań do partnera. Często też sfera kontaktów z uczniem lub grupą uczniów jest spostrzegana jako odrębna i odmienna niż kontakty nauczyciela z innymi ludźmi.

Zakres i złożoność spraw, których dotyczą omawiane tu umiejętności psychologiczne nauczyciela, oraz duże zróżnicowanie uczniów, z którymi nauczyciel się kontaktuje, sprawiają, że w ramach pedagogicznego kształcenia nauczycieli nie jest możliwe danie gotowych reguł, których opanowanie gwarantowałoby wysoki stopień umiejętności postępowania z uczniem. Celem więc oddziaływania w ramach ćwiczeń z pedagogiki byłoby jedynie:

1. zainicjowanie u przyszłego nauczyciela procesu optymalizowania własnych umiejętności psychologicznych oraz
2. stworzenie warunków stymulujących i ukierunkowujących ten proces oraz pomagających w utrwaleniu jego efektów.

Dla pełniejszego zilustrowania omawianych tu umiejętności posłużę się przykładami tych zadań czy funkcji spełnianych przez nauczyciela w jego codziennej pracy z uczniem, w których omawiane umiejętności znajdują zastosowanie: tworzenie klimatu

intelektualnej swobody i twórczości w klasie, rozwijanie u uczniów niezależności i odpowiedzialności za siebie, radzenie sobie z sytuacjami konfliktowymi w klasie poprzez wspólne rozwiązywanie problemów, przyczynianie się do wzrostu u uczniów ich wiary w siebie i w swe potencjalne możliwości, zmniejszanie barier i dystansu psychologicznego między nauczycielem i uczniami, wpływanie na to, by uczeń dostrzegał potrzeby nauczyciela i rówieśników.

Trudno wyobrazić sobie efektywne rozwijanie praktycznych umiejętności psychologicznych bez stworzenia naturalnych warunków, które są podstawą kształtowania się tych umiejętności, a więc bez wywołania procesu interpersonalnego uczenia się poprzez osobiste doświadczenia. W przypadku studentów materiał uczenia się są zjawiska i procesy psychologiczne, które zachodzą w toku interakcji w grupie. Proces uczenia się w czasie zajęć, uwzględniający uczenie się na podstawie własnych doświadczeń, różni się od tradycyjnego nauczania pedagogiki, w którym przeważa element poznawczy. W procesie interpersonalnego uczenia się współwystępują zarówno elementy poznawcze /zmiana świadomości/, jak również emocjonalne /zmiany postaw/ i behawioralne /zmiana umiejętności/.

W tradycyjnym układzie mamy do czynienia z następującymi elementami:

- a/ nauczyciel wykłada, pokazuje, wyjaśnia,
- b/ studenci słuchają, ćwiczą, wykonują polecenia nauczyciela,
- c/ nauczyciel kontroluje studentów,
- d/ nauczyciel ocenia pracę studentów.

Student w tym układzie jest przedmiotem nauczania, przyjmuje wiedzę gotową pochodzącą z zewnątrz /nauczyciel, książki itd./ W modelu tym ogranicza się osobistą i spontaniczną aktywność studentów, a stosunek do zdobywanej wiedzy jest konsumpcyjny, a nie twórczy. Przyszłego nauczyciela pozbawia się możliwości zdobywania własnych doświadczeń interpersonalnych.

W prezentowanej propozycji pedagogicznego kształcenia nauczycieli studenci przyswajają nie tylko informacje objęte programem, ale dzięki przeżywaniu na ćwiczeniach własnych trudności w kontakcie i spostrzeganiu trudności innych poddawani są procesowi rozwoju wrażliwości interpersonalnej. Uczenie się po-

przez stworzenie okazji do przejrzenia się w „zwierciadle społecznym” daje szansę na rozwój własnej osobowości, zmniejszenie sztywnych sposobów funkcjonowania i możliwości spontanicznego eksperymentowania w zakresie nowych zachowań. Jest to proces twórczy, ponieważ towarzyszy mu duże zaangażowanie emocjonalne i mobilizujący poziom napięcia wewnętrznego.

3. Z doświadczeń własnych

Omawiane tu zasady pracy z przyszłymi nauczycielami znajdują zastosowanie w realizacji programu pedagogiki w Uniwersytecie Marii Curie-Skłodowskiej. Obok tradycyjnych metod nauczania kładzie się nacisk na stosowanie metod aktywizujących /różne odmiany dyskusji, metoda sytuacyjna, metoda przypadków, metoda inscenizacji, „burza mózgów”/ i wprowadza się elementy treningu interpersonalnego /np. studenci ćwiczą się w uważnym słuchaniu, poznają swoje funkcjonowanie w roli kierownika i podwładnego, ćwiczą swoje umiejętności empatyczne, analizują swoje mocne strony, ćwiczą się w udzielaniu informacji zwrotnych itp./. Metody aktywizujące służą bądź jako egzemplifikacja teorii pedagogicznej, bądź jako źródło informacji o nich samych i ich funkcjonowaniu w grupie.

Już pierwsze, rozpoczynające kurs pedagogiki zajęcia wykorzystywane jako okazja do zapoznania się z oczekiwaniami studentów związanymi z realizacją programu, potwierdzają potrzebę praktycznego przygotowania studentów, np. do rozwiązywania problemów wychowawczych, umiejętności poznawania uczniów i skutecznego oddziaływania na nich. Zaznaczają się także bardzo wyraźne potrzeby studentów w zakresie samopoznania i aktywności samowychowawczej.

Jednocześnie dla złamania konwencji tradycyjnych ćwiczeń studentom znającym się około dwóch lat proponuje się nowy sposób autoprezentacji. Aby zilustrować, w jaki sposób to się odbywa, podam konkretne przykłady stosowanych technik. Przykład I. Zbieranie parami informacji /w formie wywiadu/, uzupełniających dotychczasową wiedzę o osobie i przekazywanie ich grupie.

Przykład II. Przechadzanie się z przypiętymi na piersi kartka-

mi zawierającymi odpowiedzi na kilka niekonwencjonalnych pytań np. „Jak mi można sprawić przyjemność-przykrość” i wzajemne zapoznawanie się z ich treścią.

Dla wzbogacenia kontaktu wprowadza się różne techniki nie- werbalne, np. komunikowanie się za pomocą gestów pantomimicznych, dotyku, patrzenia w oczy, nieartykułowanych dźwięków, mocowania się. Powyższe propozycje są też pierwszą próbą tzw. „rozmożenia postaw”.

Program pedagogiki obowiązujący aktualnie na kierunkach nauczycielskich zawiera tematy, które w różnym stopniu dają się realizować z wykorzystaniem nowych metod. Główną zasadą realizowania każdego szczegółowego tematu jest egzekwowanie wiedzy poprzez eksperymentalne stwarzanie sytuacji analogicznych do tych, jakie mogą zaistnieć w szkole. Uczestnicy zajęć poprzez spontaniczną aktywność ujawniają swoje własne postawy i problemy, co stanowi materiał do analizy psychologicznych mechanizmów zawartych w konkretnym ludzkim działaniu. Metodą najbardziej uniwersalną w realizacji tych celów jest psychodrama. Oto przykład wprowadzenia psychodramy do realizacji tematu - „Niepowodzenia szkolne”. W tym celu rozdzielam role i proszę studentów o odegranie dalszego ciągu następującej sytuacji: w trakcie wystawiania oceny niedostatecznej za odpowiedź ustną jednej z uczennic, z klasy pada pod adresem nauczyciela epitet „świnia”. Treścią analizy są:

- przyczyny niepowodzeń ucznia i nauczyciela,
- poszukiwanie twórczych sposobów rozwiązania tego problemu,
- analiza mechanizmów psychologicznych ujawnionych w trakcie pytania uczennicy przez nauczyciela,
- omówienie reakcji nauczyciela na informacje zwrotne uzyskane od uczniów,
- prezentacja możliwych zachowań uczniów.

Metody aktywizujące są szczególnie użyteczne w bloku tematów dotyczących procesu wychowania. Proces ten jest oparty na interakcji między nauczycielem a uczniem, co można też przenieść na interakcję między nauczycielem akademickim a studentem. Dlatego też trudno wyobrazić sobie przygotowanie nauczyciela do optymalnego funkcjonowania w relacji z uczniem bez wyposażenia go w pewne instrumentalne umiejętności, które są in-

tegralną częścią treningu interpersonalnego. W związku z tym do procesu pedagogicznego kształcenia nauczycieli wprowadza się elementy tego treningu. Ze zrozumiałych względów szczególny nacisk kładzie się na ćwiczenie następujących umiejętności: uważnego słuchania, komunikacji, udzielania informacji zwrotnych, empatii, stwierdzenia silnych stron osobowości, wzmocnienia pozytywnego, pomagania, rozwiązywania sytuacji problemowych i konfliktowych, wyobraźni wychowawczej. Scenariusze odpowiednich ćwiczeń opisane są w informatorach IKN, w pracach J. Mellibrudy /J. Mellibruda 1980/ i Z. Zaborowskiego /Z. Zaborowski 1977, 1985/.

W licznych i prowadzonych już od dawna badaniach nad efektywnością treningu stwierdzono szereg pozytywnych zmian u jego uczestników. Zmiany te dotyczą postaw wobec siebie, postaw wobec innych ludzi, wrażliwości, roli emocji w zachowaniu, motywacji i zachowania w sytuacji współdziałania. Wyrażają się one wzrostem pozytywnego spostrzegania siebie, wzrostem odpowiedzialności za swój rozwój, wzrostem tendencji do akceptacji innych, wzrostem świadomości własnych i cudzych uczuć. Trening rozwija także umiejętności komunikacji, współpracy, podnosi wzajemne zaufanie i życzliwość, zwiększa otwartość na nowe informacje /R.J. Gibb 1970, P.B. Smith 1975, J. Janowska 1985/.

Trudności związane z wdrażaniem elementów treningu interpersonalnego, w ramach realizacji programu pedagogiki w uczelni wyższej, wynikają z następujących ograniczeń:

1. Czas - przewidziany rozkładem zajęć czas, jakim dysponuje prowadzący, uniemożliwia często dogłębne opracowanie poznawcze doświadczeń uzyskanych w czasie treningu.

2. Miejsce - zajęcia tego typu powinny odbywać się w miejscu zapewniającym swobodę zachowania. Wymóg ten jest szczególnie ważny ze względu na poczucie bezpieczeństwa psychologicznego. Tradycyjna sala zajęć z ławkami i z krzesłami, która kojarzy się też często z tradycyjnym modelem nauczania, nie sprzyja spontanicznym i szczerym zachowaniom i kojarzy się z pewnym niepokojem i napięciem.

3. Liczba osób - wyniki uczenia się zależą od stopnia spójności grupy, który dynamizuje proces uczenia się i wpływa na trwałość jego efektów. Grupy studenckie liczą z reguły od 15

do 20 osób, gdy najbardziej optymalnie pracują małe 8-10 osobowe grupy.

4. Konieczność rozbudowywania programu pedagogiki o treści wychowania interpersonalnego. Obecny program pedagogicznego kształcenia nauczycieli nie przewiduje wyposażenia go w narzędzia pracy wychowawczej, jakimi są umiejętności psychopedagogiczne. Spośród licznych zadań nauczyciela, zadania dydaktyczne wydają się prostsze od zadań wychowawczych - tu z pomocą przychodzą nauczycielom podręczniki i różnego rodzaju pomoce i środki przekazu oraz względnie skuteczny system specjalistycznego, uniwersyteckiego wykształcenia. Efekty i kształt procesu wychowania zależą, jak wiemy, w dużym stopniu od cech osobowości nauczyciela i od jego umiejętności psychopedagogicznych. Dzięki rozbudowaniu programu o ćwiczenia interpersonalne możliwe jest rozwijanie takich właściwości, jak: empatia, autentyczność, życzliwość, inicjatywa, bezpośredniość, otwartość, odwaga konfrontacji, które jeśli mają miejsce, dają się właśnie zauważyć w interakcjach z uczniami.

5. Brak znaczącej akceptacji dla wyżej omawianych metod ze strony środowiska akademickiego, wciąż jeszcze hołdującego konwencjonalnym, lecz nieskutecznym metodom werbalnym w kształceniu pedagogicznym. Zmiana tradycyjnego uczestnictwa nauczycieli akademickich w procesie nauczania wymaga od nich wielu wysiłków i specjalnego przygotowania.

B i b l i o g r a f i a

- BACK K. W., Beyond Words, New York Russel Sage Found 1972.
GIBB R. J., The Effects of Human Relations Training, in: Handbook of Psychotherapy and Behaviour Change, 1970.
JANOWSKA J., Efektywność treningu interpersonalnego w samowychowaniu studentów, praca doktorska, UMCS Lublin 1985, masyzynopsis.
MELLIBRUDA J., Poszukiwanie samego siebie, Warszawa NK 1980.
Trening interpersonalny w procesie doskonalenia nauczycieli /Informator/, pod red. K. Doroszewicz, cz. 3 Warszawa, wyd. wew. IKN, 1979.

- Program treningu interpersonalnego dla nauczycieli, Wariant C,
opr. pod kier. J. Mellibrudy, Warszawa wyd. wew. IKN 1976.
- SMITH P.B., Controlled Studies of the Outcome of Sensitivity
Training, „Psychological Bull tin” 1975, No 4.
- ZABOROWSKI Z., Psychospołeczne problemy wychowania, Warszawa
NK 1977.
- ZABOROWSKI Z., Trening interpersonalny, Wrocław Ossolineum
1985.